

SAHÂBE EVÂİLİ VE İLK DÖNEM UZMANLARI

Mahmut YAZICI *

Özet: Sözlükte; ilk, önce, başlangıç anlamlarına gelen ve “evvel” kelimesinin çoğulu olan “evâil”, terim olarak İslâm tarihinde ilk defa yapılan işler, meydana gelen olaylar ve “tarihte ilkler” üzerine yazılmış eserler anlamında kullanılmaktadır. Evâil türündeki ilk eserin İbnu'l-Kelbî (ö.204/819) tarafından yazıldığı nakledilmekle beraber elimizdeki en eski müstakil bölüm İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849) *el-Musannef* adlı eserinde “Kitâbu'l-Evâil” başlığı altında bulunmaktadır. Daha sonra ise Evâil ile ilgili birçok müstakil eser yazılmıştır. Bu eserlerde sahâbenin ilklerine dair rivayetler bulunsu da konuyla alakalı müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin, Kitâbu'l-Evâil'inde olduğu kadar elimizdeki en eski tabakât kitabı olan İbn Sa'd'ın *et-Tabakâ't*ında da sahabe evâiliyle alakalı birçok rivayet yer almakta ve her iki eserdeki bu bilgiler büyük ölçüde örtüşmektedir. Konuyla ilgili en eski eser olmaları açısından temel aldığımız bu iki eserdeki söz konusu rivayetlerin senetlerinde yaptığımız araştırmada ise sahâbe evâiline dair rivayetlerin çoğunun belirli âlimler tarafından nakledildiği, evâil türü haberlere ilginin ikinci asrın başlarından itibaren başladığı ve bu dönemde yaşayan bazı âlimlerin muhtemelen söz konusu rivayetleri topladığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada; öncelikle iki eserin sahâbe evâilini ele alış karşılaştırılmakta ardından sahâbe evâilinde uzman olan bazı âlimler ile naklettikleri rivayetler zikredilmekte son olarak da Asr-ı Saâdet dönemiyle, Asr-ı Saâdetten sonraki dönemde ilk olma özelliği bulunan sahâbilerle ilgili rivayetler ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sahâbe, Evâil, Asr-ı Saâdet, Musannef, Tabakât.

Awâ'il al-sahâba and its first specialists

Abstract: Lexical meaning of the word *awwal* (pl. *Awâ'il*) is “first,” “before,” and “beginning”. However, in Islamic history, the term was coined for affairs done or events took place, for the first time in the history, and later the term was designated for works dealing with these affairs or events usually under the title *awâ'il fi tarih*. The first book that would fall under the genre of *awâ'il* was said to be written by Ibn Kalbî (d.204/819) notwithstanding, the earliest separate chapter at our disposal on *awâ'il* is found in *al-Musannaf* of Ibn Abî Shayba (d.235/849), under the title “*Kitâb al-Awâ'il*”. Later on, many separate works have been written regarding *awâ'il*. These works contain much information regarding *awâ'il al-sahâba*, however, there is not a single work that treat the subject separately. There are many narrations regarding the *awâ'il al-sahâba* in *al-Tabaqât* of Ibn Sa'd, the earliest bibliographical dictionary at our disposal, as much as there are in *Kitâb al-Awâ'il* of Ibn Abî Shayba, and the information in these two works for the most part matches. In our analysis of the chains of narrations in these two works-which constitute the basis for our study here thanks to the fact that these two works are the earliest sources that contain information regarding *awâ'il al-sahâba* - we have come to the conclusion that most of the narrations regarding *awâ'il al-sahâba* were narrated by certain scholars, and that these narrations started to draw attention from the beginning of the second century. We have also realized that it was probably during that time that some scholars collected these narrations. In this study, we will compare and contrast the above mentioned two works with each other with regard to how they deal with *awâ'il al-sahâba*. In addition, we will talk about the scholars that were expert on *awâ'il al-sahâba* as well as about their narrations. Finally, narrations regarding the companions who were distinguished by being the first in the history in the era of bliss (*al-'asr al-sa'âda*) and afterwards will constitute to the subject of our discussion.

Keywords: The Companion/Sahâba, Awâ'il, Al-'asr al-sa'âda, Musannaf, Tabaqât.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1. Giriş

“Evâil” kelimesi “evvel” kelimesinin çoğulu olup sözlükte; birinci, ilk, evvel, önce ve başlangıç anlamlarına gelmektedir.¹ Terim olarak ise daha çok İslâm tarihinde ilk defa yapılan işler, meydana gelen olaylar² ve “tarihte ilkler” üzerine yazılmış eserler anlamında kullanılmaktadır.³

Müslümanların evâil’e olan ilgilerinin İncil ve Eski Yunan’dan yapılan tercümelerin etkisiyle oluştuğu iddia edilmektedir.⁴ Ancak herhangi bir şeyde öncülük yapan kimseleri tespit edip gelecek nesillere aktarma ameliyesini belli bir medeniyete özgü kılmak, en azından insandaki en tabii duygulardan olan “ilk” olanı merak etme duygusunu görmezden gelmektir.

Konuya ilişkin rivayetler incelendiğinde ise söz konusu iddianın aksine Müslümanların çok erken dönemden itibaren bir işi ilk başlatanın/yapanın kim olduğuna dair bilgilere ilgi duydukları ve bunları öğrenmek amacıyla görgü tanıklarına veya ilgili konularda bilgi sahibi olan kimselere sorular sordukları görülmektedir. Evs ve Hazrec’lilerin Akabe gecesi Hz. Peygamber’e ilk biat edenin kendilerinden olduğu hususunda birbirlerine karşı övünmeleri ve bunu o gece orada bulunan ve konuyu en iyi bilen Hz. Abbas’a sormaları,⁵ Humeyd et-Tavîl’in Hasan-ı Basrî’ye namazdan önce hutbe okuma âdetini ilk başlatanın kim olduğunu sorması⁶ ve yine Hasan-ı Basrî’ye ümmüveledleri âzâd eden ilk kişinin kim olduğunun sorulması⁷ örnek

1 İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mu’cemu makâyîsi’l-luğa*, “E-v-l”, tahkik ve zabt: Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1979; c. 1, s. 158; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, “V-e-l”, tahk.: Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, ts., c. 5, s. 1838; Firûzâbâdî, Meccuddîn Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-muhît*, “E-v-l”, haz.: Muhammed Nuaym el-Araksûsî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 2005, s. 963.

2 Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, s. 88; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul 2006, s. 89.

3 Bk. Alparslan Açıkgöç, “Evâil”, *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, ss. 513-514; Aydın, *age*, s. 89. Geniş bilgi için bk. Zeynep Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008, s. 2-4.

4 İlgili iddia için bk. Orhan, *age*, s. 6.

5 İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, tahk.: İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, c. 4, s. 9.

6 İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef fi’l-ahâdis ve’l-âsâr*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad 1989, c. 7, s. 270.

7 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 253.

olarak verilebilir.

Hz. Peygamber'in "Kim İslâm'da güzel bir çığır açar da kendisinden sonra onunla amel edilirse o kimseye bu çığırda amel edenlerin ecri kadar sevap yazılır."⁸ hadisinde ifade ettiği üzere İslâm'da hayra öncülük etmenin ne denli önemli olduğu düşünülünce, insanî duyguların yanında dinî duyguların da "ilk" olanları belirlemede etkili olduğu açıktır.

Nitekim konuya ilişkin rivayetlerde hayra öncülük eden kimselerin bunu bir övünç kaynağı kabul ettikleri ve bizzat kendilerinin bu tür özelliklerini başkalarına aktardıkları görülmektedir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Allah yolunda ilk ok atanın kendisi olduğunu söylemesi,⁹ Abdullah b. Hâris b. Cez'in "Hiç biriniz kibleye yönelerek bevletmesin." hadisini insanlara ilk tahdîs edenin kendisi olduğunu belirtmesi,¹⁰ Hz. Ebû Bekr'in¹¹ başka bir rivayette ise Hz. Ali'nin¹² ilk namaz kılanın kendileri olduklarını söylemeleri örnek olarak zikredilebilir.

Evâil'e dair en eski çalışmanın İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde ve İbnu'l-Kelbî'nin (ö.204/819) eserleri arasında zikrettiği *Kitâbul Evâil* adlı eser¹³ olduğu söylenmektedir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Konuyla ilgili elimizdeki en eski müstakil bölüm ise İbn Ebî Şeybe'nin, (ö.235/849) *el-Musannef* adlı eserindeki "Kitâbu'l-evâil" başlığı altında bulunmaktadır. Müstakil bir başlık altında olmasa da İbn Ebî Şeybe ile aynı dönemde ve bölgede yaşayan ve tarihçiliğiyle ön plana çıkan İbn Sa'd'ın (ö.230/844) *et-Tabakât*'ında da evâil ile alakalı birçok bilgi bulunmaktadır. Daha sonra ise konuya ilişkin başta İbn Ebî Asım'ın (ö.287/900) *Kitâbu'l-evâil*'i olmak üzere birçok müstakil eser yazılmıştır.¹⁴

8 Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Beyrut 2004, c. 4, s. 361; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih/el-Müsnedu's-sahihu'l-muhtasar mine's-sünen*, Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 2000, İlm, 15, s. 1144.

9 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 253.

10 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 140; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 250.

11 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 182.

12 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 21; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7 s. 252.

13 Bk. İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb, *el-Fihrist*, takdim: Yusuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 154.

14 Evâil edebiyatına dair literatür için bk. Açıkgenç, "Evâil", *DİA*, c. 11, s. 513-514; Abdurrahman Acar, "Evâil Edebiyatı Üzerine", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2002, sayı:

Evâile dair rivayetler ilgili eserlerde genelde karışık olarak sıralanmakla birlikte bahse konu rivayetlerin içerik olarak İslam öncesi, Asr-ı saâdet ve Asr-ı Saâdet'ten sonraki dönemlerle alakalı oldukları görülmektedir.

Evâile ilişkin birçok eser yazılmış olmakla birlikte ilgili eserler arasında, İslam tarihinde önemli rol oynamış ve Hz. Peygamber'in hadislerini sonraki nesillere aktarmada en önemli halka olan sahâbenin ilklerine dair müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuya ilişkin yazılan kapsamlı ilk müstakil çalışma Muhammed Hâmid Muhammed'in 77 sahâbiyi alfabetik olarak sıralayıp ilk oldukları hususlarla ilgili rivayetleri zikrettiği *el-Evâil mine's-sahâbe*¹⁵ adlı eseridir. Ülkemizde ise birkaç çalışmanın dışında genel anlamda evâil edebiyatıyla alakalı akademik çalışma bulunmamaktadır.¹⁶ Sahâbe evâiline dair müstakil bir çalışma ise henüz yapılmamıştır.

İbn Ebî Şeybe'nin "Kitâbu'l-evâil"i ile İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtu'l-kübrâ* adlı eseri; evâile dair ilk bilgileri ihtiva etmeleri, birçok sahâbe evâilini içermeleri ve kendilerinden sonra telif edilen müstakil evâil çalışmalarına kaynaklık etmeleri açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmamızda söz konusu eserlerdeki sahâbe evâiline ilişkin bilgiler ele alınacaktır. Öncelikli olarak da biri hadisçi diğeri tarihçi olan ve aynı dönemde yaşamış bu iki müellifin sahâbe evâiline dair yaklaşımları değerlendirilecek ve kaynakları hakkında bilgi verilecek sonra konuyla ilgili uzmanlar ve naklettikleri haberler belirtilecek son olarak da iki eserdeki sahâbe evâiline dair rivayetler zikredilecektir.

Her iki eserde de sahâbe evâiline dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Dolayısıyla ilgili rivayetlerin sened ve muhtevâ tahlilinin yapılması durumunda makale boyutunun aşılacağı muhakkaktır. Bu nedenle ihtilafı veya

12, ss. 1-36; Orhan, *age*, s. 16-38.

15 Muhammed Hâmid Muhammed, *el-Evâil mine's-sahâbe*, <http://www.saaaid.net/book/open.php?cat=7&book=9277> (erişim: 15.02.2014).

16 Makale çalışmaları için bk. Acar, agm, ss. 1-36; Hüseyin Kahraman, Zeynep Orhan, "Evâil Edebiyatı ve Hadis İlimiyle İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2012, c. 21, sayı: 2, ss. 229-244. Tez çalışmaları için bk. Bünyamin Temirtaş, *Evâil İle İlgili Hadislerin Tespit ve Tenkidi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008; Zeynep Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlimine Katkısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008.

metni problemlî rivayetler üzerinde durulacak, bunların dışındaki rivayetlerde açıklama yapılmayacaktır.

2. İbn Sa'd ve İbn Ebî Şeybe'nin Sahâbe Evâilini Ele Alışı

En eski tabakât kitaplarından olan *et-Tabakâtu'l-kubrâ'* da İbn Sa'd, sahâbîleri başta Bedir savaşına katılanlar olmak üzere zaman yönünden ve Medine, Mekke, Kûfe, Yemen gibi şehirlere yerleşmeleri açısından da mekân yönünden mensubu oldukları kabilelere göre müstakil bölümlerde zikretmektedir. Dolayısıyla herhangi bir konuda "ilk" olma özelliği olan sahâbîlerin bu özellikleriyle ilgili rivayetler ilgili şahısların tercemelerinin geçtiği bölümlerde zikredilmekte ve eserde özel olarak sahâbe evâiliyle ilgili müstakil bir bölüm bulunmaktadır.

İbn Sa'd'ın eserindeki en önemli kaynağı kendisine kâtiplik yaptığı Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'dir. Bunun doğal bir sonucu olarak sahâbe evâiliyle ilgili rivayetlerdeki önemli kaynaklarından birisi de yine Vâkıdî'dir.

İbn Sa'd, Vâkıdî'nin yanısıra Vekî' b. el-Cerrâh (ö.197/812), Yahya b. Abbâd ed-Duba'î (ö.198/813), Ma'n b. İsa (ö.198/813), Abdullah b. Nümeyr (ö.199/814), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819), Şebâbe b. Sevvâr (ö.204/819), Muhammed b. Ubeyd et-Tanâfisî (ö.204/819), Vehb b. Cerîr b. Hâzım (ö.206/821), Yezîd b. Harun (ö.206/821), Hâlid b. Mahled (ö.213/828), Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (ö.219/834) ve Affân b. Müslim (ö.220/835) gibi birçok hocasından da konuyla ilgili bilgiler nakletmektedir.

Tarihçiliğiyle ön plana çıkan İbn Sa'd'ın sahâbe evâiline ilişkin naklettiği bilgilerin çoğu Hz. Peygamber dönemiyle alakalı olup daha çok ilgili şahsın İslam tarihindeki önemine vurgu yapan rivayetlerdir. Hz. Ömer'in "ilk"lerine dair verdiği bilgilerin dışında Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşayan sahâbîlerin ilkleriyle alakalı bilgiler oldukça azdır. Ensar'ın ilklerine dair bilgilerde ise İbn Sa'd'ın *et-Tabakât'*ı en önemli kaynak konumundadır.

İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef fi'l-ahâdîs ve'l-âsâr* adlı eserinin de içinde bulunduğu Musannef türü eserler ise hadis edebiyatında; sünen rivayetlerine, siyer, meğâzî ve menâkıb rivayetlerinin de eklendiği merfû, mevkûf ve maktû' haberler içeren hadis kitapları olarak bilinmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin, *el-Musannef*'i ise bu türdeki en eski eserlerdendir. Eser "Kitâb" başlıkları altında ağırlıklı olarak fikhî konuları içeren hadis rivayetlerine yer

vermektedir. Eserin son bölümlerinde ise Siyer, Tarih, Evâil, Meğâzî ve Fiten gibi konu başlıkları altında birçok haber nakledilmektedir.

İbn Ebî Şeybe eserindeki “Kitâbu’l-Evâil” bölümünde Hz. Peygamber ve daha önceki peygamberler, sahâbe, tâbiûn ve tâbiûndan sonraki kimselerle ilgili 315 evâil rivayetini herhangi bir sıra gözetmeksizin zikretmektedir.¹⁷ İlgili bölümdeki rivayetlerin yaklaşık ¼’ünü ise sahâbe evâili oluşturmaktadır.

İbn Ebî Şeybe’nin ilgili rivayetlerdeki kaynakları arasında Vekî’ b. el-Cerrâh (ö.197/812), Şebâbe b. Sevvâr (ö.204/819), Muhammed b. Ubeyd (ö.204/819), Yezîd b. Harun (ö.206/821), Hâlid b. Mahled (ö.213/828), Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (ö.219/834) ve Affân b. Müslim (ö.220/835) gibi aynı zamanda İbn Sa’d’ın da hocaları olan âlimler bulunduğu gibi Abdurrahim b. Süleyman el-Kinânî (ö.187/803), Cerîr b. Abdilhamîd (ö.188/804), Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813), Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme (ö.201/816), Yahya b. Âdem (ö.203/818) ve Kuteybe b. Sa’îd (ö.240/854) gibi hocaları da bulunmaktadır.

İbn Ebî Şeybe’nin Hz. Peygamber dönemindeki sahâbe evâiline dair naklettiği rivayetler, İbn Sa’d’ın naklettiği rivayetlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak Ensâr’dan olan sahâbîlerin ilkleriyle ilgili rivayetler oldukça azdır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra yaşayan sahâbîlerin ilkleriyle ilgili rivayetler ise İbn Sa’d’daki rivayetlere göre daha çoktur.

İbn Sa’d’ın *et-Tabakât*’ındaki sahâbe evâiliyle ilgili rivayetler daha çok Hz. Peygamber hayattayken yaşayan ve İslam tarihi açısından önemli olan ilkleri ihtiva ederken, İbn Ebî Şeybe’nin konuyla ilgili rivayetleri *et-Tabakât*’taki rivayetlerin yanında onun daha çok fikhî hadisleri zikretme gayesinden olsa gerek,¹⁸ İslam hukuk tarihi bakımından önemli olan birçok “ilk”le ilgili rivayetleri de içermektedir. Bayramlarda ezan okumayı ihdas eden ilk kişi,¹⁹ Cuma namazında birinci ezanı ihdas eden ilk kişi,²⁰ tanık bulunmasına rağmen yemini de şart koşan ilk kişi,²¹ gayrimüslimlerin ticaret

17 Orhan, *age*, s. 32.

18 Mehmet Efendioğlu, “el-Musannef”, *DİA*, c. 31, s. 237.

19 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 249.

20 *Aynı eser*, c. 7, s. 264, 269.

21 *Aynı eser*, c. 7, s. 250.

mallarına öşür koyan ilk kişi,²² ümmüveledleri azad eden ilk kişi²³ iki müd buğdayı bir sa' hurmaya denk tutan ilk kişi,²⁴ Bayram namazından önce hutbe veren ilk kişi,²⁵ tesvîb yapan ilk kişi²⁶ ve had cezası uygulaması olarak ayak kesen ilk kişi²⁷ gibi "ilk"ler örnek olarak zikredilebilir.

3. Sahâbe Evâliyle İlgili Uzmanlar

Gerek İbn Sa'd'ın eserindeki gerekse İbn Ebî Şeybe'nin "Kitâbu'l-evâil"indeki sahâbe evâiline dair rivayetlerin senetleri incelendiğinde sahâbe evâiline dair haberlerin çoğunun Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Kasım b. Abdîrahmân b. Abdillâh b. Mes'ûd, İbn Şihâb ez-Zühri, Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî gibi âlimler tarafından nakledildikleri görülmektedir. Bu da bu âlimlerin konuyla ilgili uzmanlıklarının bulunduğu ve İbn Sa'd ve İbn Ebî Şeybe'den çok daha önce bu tür rivayetlere ilgi duyan ve bunları toplayan âlimlerin varlığına işaret etmektedir. Söz konusu âlimler ve sahâbe evâiline dair naklettikleri bilgilere ilişkin şunlar söylenebilir:

3.1. Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö.104/722)

Tâbiûn neslinin önde gelen âlimlerindedir. H. 19 yılında Kûfe'de doğmuştur. Yüzlerce sahâbîye yetiştiğini söyleyen Şa'bî²⁸ bunlardan başta Abdullah b. Mes'ûd olmak üzere Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Musa el-Eş'arî ve Ebû Hurayre gibi önde gelen sahâbîlere talebelik yapmış, birçok sahâbîden de hadis rivayet etmiştir.²⁹ Emeviler döneminde kâtiplik, arîflik ve kadılık gibi idari görevlerde de bulunan Şa'bî 104/722 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.³⁰

22 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 252.

23 *Aynı eser*, c. 7, s. 253.

24 *Aynı eser*, c. 7, s. 269.

25 *Aynı eser*, c. 7, s. 270.

26 *Aynı eser*, c. 7, s. 270.

27 *Aynı eser*, c. 7, s. 256.

28 Bk. Zehebî, Ebû Abdillâh Hammâd b. Ahmed, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, tahk.: Muhammed Avvâme, Muessesetu Uluvv, Cidde 1992, c. 1, s. 522.

29 Bk. el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd ve Zuyûluhu*, tahk.: Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, c. 12, s. 222.

30 Yaşar Kandemir, "Şa'bî", *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, ss. 217-218, s. 217, 218.

İsnad hakkındaki ilk araştırmayı yaptığı söylenen Şa'bî'nin rical bilgisi yanında siyer ve meğâzî konusunda da uzman olduğu bilinmektedir.³¹ Bu nedenle olsa gerek Şa'bî'den sahâbenin ilkleriyle ilgili birçok rivayet nakledilmektedir. Bu rivayetlerde Şa'bî; Abdurrahman b. Ebzâ, Mesrûk b. el-Ecda' (ö.62/681), Osman b. Yesâr (ö.?) ve Sa'sa'a b. Sûhân (ö.40-60/660-680 arası) gibi hocalarından nakilde bulunmaktadır. Ancak rivayetlerin çoğunda senet Şa'bî'de son bulmaktadır. İlgili rivayetleri ise kendisinden Eş'as b. Sevvâr el-Kindî (ö.136/753), Mücâlid b. Saîd (ö.144/761), Muğîre b. Miksem ed-Dabbî (ö.136/753) ve İsmail b. Ebî Hâlid (ö.146/763) gibi talebeleri nakletmektedir.

Şa'bî'nin sahâbe evâiliyle ilgili rivayetlerinin çok olması onun hem kendi yaşadığı dönemdeki sahâbilerin ilklerini tespit etmeye çalıştığına hem de daha önceki dönemlerde yaşayan sahâbilerin ilklerini araştırdığına işaret etmektedir. Kendisinden nakledilen rivayetlerin çoğu ise Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemle ilgilidir.

Şa'bî'nin sahâbe evâiline ilişkin naklettiği bilgiler arasında şunlar yer almaktadır: Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e ilk biat eden kişi,³² Hz. Peygamber'in ailesinden ona kavuşan ilk kişi,³³ Hz. Peygamber'in vefatından sonra ölen ilk eşi,³⁴ tabut yapılmasını söyleyen ilk kişi,³⁵ Kur'an-ı Kerim'i toplayan ilk kişi,³⁶ kelâleyi mirasçı yapan ilk kişi,³⁷ zimmîlerin ticari mallarına öşür koyan ilk kişi,³⁸ torunlarıyla davalaşan ilk dede,³⁹ atıyyeleri belirleyen ilk kişi,⁴⁰ iktâ arazilerini dağıtan ilk kişi,⁴¹ Kûfe'de emir olarak selamlanan ilk kişi,⁴² İslam'da kafası kesilip dolaştırılan ilk kişi⁴³ ve oturarak hutbe

31 el-Hafîbu'l-Bağdâdî, *age*, c. 12, s. 224-225.

32 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 100, c. 3, s. 93; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 250, 254.

33 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 270.

34 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 110, 111, 112; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 249.

35 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 281; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251

36 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 259.

37 *Aym eser*, c. 7, s. 259

38 *Aym eser*, c. 7, s. 250.

39 *Aym eser*, c. 7, s. 264.

40 *Aym eser*, c. 7, s. 253.

41 *Aym eser*, c. 7, s. 250.

42 *Aym eser*, c. 7, s. 247.

43 İbn Sa'd, *age*, c. 6, s. 25.

veren ilk kişidir.⁴⁴

3.2. Kasım b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Mes'ûd (ö.120/738)

Meşhur sahâbî Abdillâh b. Mes'ûd'un torunudur. Fakat ondan muttasıl bir rivayeti bulunmamaktadır. Abdillâh b. Ömer, Câbir b. Semure, babası Abdurrahmân ve Mesrûk'tan rivayetleri vardır. Kûfe kadılığında bulunan Kasım b. Abdirrahmân 120/738 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.⁴⁵

Kasım b. Abdirrahmân'ın, konuyla ilgili rivayetlerinde kaynakları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Biri hariç naklettiği rivayetlerin hepsi Hz. Peygamber dönemindeki muhâcirlerden olan sahâbîlerin ilkleriyle ilgilidir.

Konuyla ilgili yedi rivayeti bulunan Kasım b. Abdirrahmân'ın rivayetlerinin hepsini, kendisinden amcasının torunu el-Mes'ûdî nisbesiyle meşhur olan Abdurrahmân b. Abdillâh b. Utbe b. Abdillâh b. Mes'ûd (ö.160-165/776-781) nakletmektedir. Mes'ûdî'nin ise "kitapları" olduğu ve bunları mütâlaa ettiği rivayet edilmektedir.⁴⁶ Mes'ûdî'nin birçok talebesinin aynı bilgileri nakletmesi, hocalarının konuyla ilgili bir "kitabının" olduğuna ve sahâbe evâliyle ilgili rivayetleri bu kitaptan naklettiklerine işaret sayılabilir.

Kasım b. Abdirrahmân'ın sahâbe evâliyle alakalı naklettiği rivayetler arasında şunlar zikredilebilir: Kur'ân'ı açıktan okuyan ilk kişi,⁴⁷ Allah yolunda ok atan ilk kişi,⁴⁸ Müslümanlardan Bedir'de şehit olan ilk kişi,⁴⁹ atını Allah yolunda koşturan ilk kişi,⁵⁰ ezan okuyan ilk kişi,⁵¹ mescid inşâ eden ilk kişi⁵² ve vefatından sonra eşlerinden Hz. Peygamber'e ilk kavuşan hanımı.⁵³

44 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 247.

45 İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, tahk.: Amr b. Ğarâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, c. 49, s. 90, 97, 101.

46 el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *age*, c. 10, s. 217-218.

47 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 151; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

48 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 141; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

49 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 391-392; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

50 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 162.

51 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 234, c. 7, s. 385; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

52 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 250; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

53 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 110.

3.3. İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/741)

Tâbiûn âlimlerinin meşhurlarındandır. Hadislerin tedvîninde büyük bir rolü olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda siyer ve meğâzî dolayısıyla sahâbeye dair pek çok bilgi de toplayan⁵⁴ Zührî'nin bu bilgileri, tabiûnun önde gelen âlimlerinden her birini bir derya saydığı ve uzun yıllar yanlarında bulunduğu Sa'îd b. Müseyyib, Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ûd, Urve b. ez-Zübeyr ve Ebû Seleme b. Abdirrahmân'dan aldığı söylenmektedir.⁵⁵ Bunun yanında sahâbenin yakın akrabalarından da haberler naklettiği görülmektedir.⁵⁶ Buna göre Zührî'nin, sahâbeye ilişkin bilgilerde ilk elden kaynaklara ulaştığı söylenebilir.

Zührî'nin sahâbe evâiline ilişkin müstakil bir çalışması olduğu kesin olarak söylenemese de tedvin ettiği kayıtlarda sahâbenin ilklerine dair bilgileri de topladığı ileri sürülebilir. Nitekim naklettiği birçok rivayetle sahâbîlerle alakalı bilgilerin medârı konumunda olan Zührî'nin,⁵⁷ sahâbe evâiliyle ilgili de birçok rivayeti olduğu görülmektedir. Daha çok muhacirlerden olan sahâbîlerin ilklerine dair bilgiler nakleden Zührî'nin bu bilgilerdeki kaynakları arasında, Enes b. Mâlik (ö.93/711), Abdullâh b. Mâlik b. Rebîa, Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/712), Abdullâh b. Ka'b b. Mâlik (ö.97/715) ve Ebû Umâme b. Sehl b. Huneyf (ö.100/718) gibi kimseler bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde ise senet Zührî'de son bulmaktadır. İlgili rivayetlerin çoğunu ise Zührî'den, kardeşinin oğlu Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî (ö.152/769)

54 Zührî'nin siyer ve meğâziye dair eseri olduğu da nakledilmektedir. Nitekim Kâtip Çelebi, Zührî'nin, *Kitâbu'l-Meğâzî* adlı eserinden bahsetmekte (bk. Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Mektebetu'l-Müsennâ, Bağdat 1941, c. 2, s. 1460), bazı kaynaklarda ise "kitabına" (bk. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Maârif, Beyrut, ts., c. 5, s. 317) veya *Siyer'*ine (bk. İbn Kesîr, *age*, c. 2, s. 296) atıfta bulunmaktadır.

55 Bk. İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 382; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl*, tahkik ve tahrîc: Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru'l-Hânî, Riyad 2001, c. 1, s. 183. Ayrıca bk. 'Avâcî, Muhammed b. Muhammed, *Merviyâtü'l-İmâm ez-Zührî fi'l-Meğâzî*, Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 2009, c. 1, s. 16, 100.

56 'Avâcî, *age*, c. 2, s. 628-629; Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, tahk.: Habîburrahman el-A'zamî, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1983, c. 5, s. 392; İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 602, 611.

57 Zührî'nin sahabilerle ilgili naklettiği rivayetler için bk. Mahmut Yazıcı, "İlk Dönem Sahâbe Bilgisi Uzmanları", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe, Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Yay., İstanbul 2013, s. 66-69.

ve talebesi aynı zamanda Meğâzî sahibi de olan⁵⁸ Ma'mer b. Râşid (ö.154/771) nakletmektedir.

Zührî'nin sahâbe evâiline ilişkin naklettiği rivayetler arasında şunlar zikredilebilir: İlk Müslüman olanlar,⁵⁹ eşyle birlikte Habeşistan'a hicret eden ilk kişi,⁶⁰ Medine'ye hicret eden ilk kişi,⁶¹ Medine'ye hicret eden ilk kadın,⁶² kible tahvil edilmeden önce yaşarken de ölürken de Kâbe'ye yönelen ilk kişi,⁶³ Müslümanlardan Bakî' Kabristanı'na gömülen ilk kişi,⁶⁴ Bedir'de Müslümanlardan şehit olan ilk kişi,⁶⁵ Uhut'ta Resûlullah'ı^(s) tanıyan ilk kişi,⁶⁶ öldürülmeden önce iki rekât namaz kılma âdetini başlatan ilk kişi,⁶⁷ örtünme âyetinin inmesine sebep olan ilk kişi,⁶⁸ had cezası uygulamasında ayak kesti- ren ilk kişi,⁶⁹ Cuma namazında birinci ezanı ihdâs eden ilk kişi⁷⁰ ve davada tanıkla beraber yemini de şart koşan ilk kişi.⁷¹

3.4. Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776)

Hadis bilgisi nedeniyle "emîru'l-mu'minîn fi'l-hadîs" ünvanıyla meşhur olan Şu'be tebeu't-tâbiîn'in önemli muhaddislerindendir. Aynı zamanda meşhur rical münekkitlerinden olan Şu'be, Basra'da sistemli hadis tasnifini başlatan ilk kişi olarak da bilinmektedir.⁷²

Sahâbenin ilkleriyle ilgili çeşitli rivayetleri olan Şu'be'den nakledilen rivayetlerin çoğu muhacirlerden olan sahâbilerle alakalıdır. Özellikle ilk

58 İbnu'n-Nedîm, *age*, s. 150.

59 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 44, c. 8, s. 17.

60 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 260.

61 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 225-226, c. 3, s. 239.

62 *Aynı eser*, c. 1, s. 225-226, c. 3, s. 387.

63 *Aynı eser*, c. 3, s. 619.

64 *Aynı eser*, c. 3, s. 397.

65 *Aynı eser*, 3, s. 392.

66 *Aynı eser* c. 2, s. 45-46.

67 *Aynı eser*, c. 2, s. 55.

68 *Aynı eser*, c. 8, s. 173.

69 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 256.

70 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 264.

71 *Aynı eser*, c. 7, s. 250.

72 İbrahim Hatiboğlu, "Şu'be b. Haccâc", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, ss. 224-226, s. 225.

Müslüman olan ve ilk namaz kılan kimselere ilişkin rivayetleri birçok talebesi tarafından nakledilmektedir.

Şu'be sahâbe evâiline dair rivayetleri Amr b. Murre (ö.118/736), Seleme b. Küheyl (ö.121/739), Ebû İshâk es-Sebî'î (ö.129/746), Muğîre b. Miksem ed-Dabbî (ö.136/753) ve Saîd el-Cureyrî (ö.144/761) gibi hocalarından nakletmektedir. Kendisinden ise Vekî' b. el-Cerrâh (ö.197/812), Yahya b. Abbâd ed-Duba'î (ö.198/813), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819), Yezîd b. Harun (ö.206/821), Şebâbe b. es-Sevvâr (ö.204-206/819-821), Vehb b. Cerîr b. Hâzim (ö.206/821) ve Affân b. Müslim (ö.220/835) gibi meşhur muhaddisler nakilde bulunmaktadır.

Şu'be'nin sahâbe evâiliyle ilgili naklettiği rivayetler arasında şunlar sayılabilir: İlk Müslüman olan,⁷³ ilk namaz kılan,⁷⁴ Medine'ye ilk hicret eden,⁷⁵ Allah yolunda ilk ok atan,⁷⁶ Tâif muhasarasında kaleden kaçıp Müslüman olan ilk kişi,⁷⁷ Cenaze namazında selamı açıktan söyleyen ilk kişi,⁷⁸ emir olarak selamlanan ilk kişi,⁷⁹ Kûfe'de ardından niyâha yapılan ilk kişi⁸⁰ ve Basra'da yöneticilik yapan ilk kişidir.⁸¹

3.5. Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö.161/777)

İlimle meşgul olan bir ailede doğan Sevrî genç yaşlarda birçok ilmi seyahatler yapmış ve tâbiûn neslinin önde gelen âlimlerinden hadis, fıkıh ve kıraat dersleri almıştır. Genç yaşlarda ilim halkası oluşturan Sevrî meşhur birçok muhaddise de hocalık yapmıştır. Abbasi hükümdarıyla yaşadığı problem nedeniyle hayatının sonlarını kaçak yaşayarak geçiren Sevrî tefsir, hadis ve fıkıh alanında yazmış olduğu eserlerle ilk musannifler arasında gösterilmek-

73 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 21; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 249, 263.

74 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 21, 171, 182; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 252.

75 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 234, c. 3, s. 117; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 252.

76 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 141.

77 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 276.

78 *Aynı eser*, c. 7, s. 248.

79 İbn Sa'd, *age*, c. 6, s. 20.

80 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 3, s. 60

81 *Aynı eser*, c. 7, s. 273.

tedir. Süfyân es-Sevrî 161/777 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁸²

Sahâbenin ilkleriyle alakalı çeşitli rivayetler nakleden Süfyân es-Sevrî'nin naklettiği rivayetlerin hepsi muhâcirlerden olan sahâbîlerle ilgilidir. Sevrî söz konusu rivayetleri Seleme b. Küheyl (ö.122/740), İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742), babası Sa'îd b. Mesrûk (ö.126/744), Mansûr b. el-Mu'temir (ö.132/749), Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö.127/745) İsmail b. Abdirrahmân es-Süddî (ö.127/745) ve Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cureyc'den (ö.150/767) nakletmektedir. Kendisinden ise Ebu'l-Münzir İsmail b. Ömer (ö.200/815'den sonra), el-Habbâl Muhammed b. Abdillâh el-Esedî (ö.203/818) Ravh b. Ubâde (ö.205/820), Kabîsa b. Ukbe (ö.215/820) ve Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (ö.219/834) nakilde bulunmaktadır.

Süfyân es-Sevrî'nin sahâbenin ilklerine ilişkin naklettiği bilgiler arasında şunlar zikredilebilir: İslam'da şehit olan ilk kişi,⁸³ Medine'de Cuma namazı kıldıran ilk kişi,⁸⁴ Allah yolunda atını koşturan ilk kişi,⁸⁵ evinin bir bölümünü mescid yapan ilk kişi,⁸⁶ mirasçı olan ilk nine,⁸⁷ Kur'ân-ı iki levha arasında toplayan ilk kişi,⁸⁸ had cezasını uygulamada ayak kesen ilk kişi⁸⁹ ve vefatından sonra eşleri arasından Hz. Peygamber'e kavuşan ilk hanımıdır.⁹⁰

3.6. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö.207/822)

H. 130'da Medine'de doğan Vâkıdî'nin⁹¹ hayatının ilk yıllarıyla ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. 180/796 yılında Bağdat'a gittiği ve 207/822 yılında Bağdat'ın doğusundaki Maskeru'l-Mehdî'de kadılık görevindeyken vefat ettiği nakledilmektedir.⁹²

82 Recep Özdirek ve Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, s. 23, 25.

83 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 264-265.

84 *Aym eser*, c. 3, s. 119-120.

85 *Aym eser*, c. 3, s. 162.

86 *Aym eser*, c. 3, s. 250.

87 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 6, 271.

88 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 193.

89 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 256.

90 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 110.

91 *Aym eser*, c. 5, s. 433.

92 İbn Sa'd, *age*, c. 5, s. 433; Sellûmî, Abdülaziz b. Süleyman b. Nâsır, *el-Vâkıdî ve kitâbuhu el-Meğâzî menhecuhu ve masâdiruhu*, Câmîatu'l-İslâmiyye, Medine 2003, c. 1, s. 155.

İbnu'n-Nedîm tarih, tabakât, ensâb ve meğâzî alanında yazdığı eserlerle velûd âlimler arasında yer alan Vâkîdî'nin 30'dan fazla eserinin adını vermektedir.⁹³

Siyer, meğazi, tarih, ensâb ve tabakât konusunda uzman olan Vâkîdî'nin sahâbe evâliyle ilgili konularda da uzman olduğu naklettiği rivayetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim o verdiği bilgilerle sahâbenin ilkle-riyle alakalı en çok rivayet nakleden kimselerin başında gelmektedir.

Vâkîdî'nin konuya ilişkin müstakil bir çalışmasının varlığı bilinmemektedir. Ancak onun birçok hocasından rivayette bulunması, konuya dair araştırmaları olduğuna ve sahâbîlerin ilk oldukları alanları tespit etmeye çalıştığına işaret etmektedir.

Vâkîdî'nin ilgili rivayetleri naklettiği hocaları arasında Musa b. Muhammed b. İbrahim (ö.151/768), Muhammed b. Abdilllah b. Müslim ez-Zührî (ö.152/769), Usâme b. Zeyd el-Leysî (ö.153/770), Ma'mer b. Râşid (ö.154/771), Mus'ab b. Sâbit b. Abdilllah b. ez-Zübeyr (ö.157/774), İbn Ebî Zî'b (ö.158/775), Ebû Bekr b. Abdilllah b. Ebî Sebre (ö.162/778), İbrahim b. İsmail b. Ebî Habîbe (ö.165/781), İshak b. Hâzim, Muhammed b. Sâlih (ö.168/784), Abdulcebbâr b. Umâre, Abdulllah b. Vehb (ö.197/812) ve daha birçok kimse bulunmaktadır.

Söz konusu rivayetlerden bir kısmı Vâkîdî'nin *Kitâbu'l-Meğâzî* adlı eserinde bulunsa da⁹⁴ çoğu kâtibi İbn Sa'd'ın *et-Tabakât* adlı eserinde yer almaktadır. İbn Sa'd da Vâkîdî'den naklettiği rivayetleri *et-Tabakât*'ın çeşitli yerlerinde ilgili şahısların tercemelerinde zikretmektedir.

Vâkîdî'nin naklettiği rivayetlerin çoğunluğu Hz. Peygamber dönemindeki ilklere ilişkindir. Kendisinden önceki uzmanların aksine muhacirlerle alakalı rivayetleri olduğu kadar ensârla ilgili rivayetleri de bir hayli çoktur. Ensâr'a ilişkin naklettiği rivayetlere bakıldığında onun Ensâr'ın ilkleriyle de hususi olarak ilgilendiği anlaşılmaktadır. Hatta esas aldığımız eserlerdeki rivayetler göz önünde bulundurulduğunda Vâkîdî'nin, Ensâr'ın ilklerine dair bilgilerde en önemli kaynak olduğu da söylenebilir.

Vâkîdî'nin muhacirlerin ilkleriyle ilgili naklettiği bilgilere şunlar örnek

93 İbnu'n-Nedîm, *age*, s. 158.

94 Vâkîdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkîd, *el-Meğâzî*, tahk.: Marsden Jones, Dâru'l-A'lemî, Beyrut 1989, c. 1, s. 2, 9, 10, 65, 146, 147, 236.

olarak verilebilir: Hz. Peygamber'i ilk emziren,⁹⁵ ilk Müslüman olan/lar,⁹⁶ ilk namaz kılan,⁹⁷ Dâru'l-Erkam'da Resûlullah'a(s) ilk biat edenler,⁹⁸ Habeşistan'a ilk hicret eden,⁹⁹ Medine'ye ilk hicret edenler,¹⁰⁰ Medine'ye hicret eden ilk kadın,¹⁰¹ Bakî' kabristanına gömülen ilk kişi,¹⁰² ilk sancaktar,¹⁰³ Allah yolunda ilk ok atan,¹⁰⁴ Bedir'de şehit olan ilk kişi,¹⁰⁵ Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldırıldığı ilk Uhut şehidi,¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in ilk elçisi,¹⁰⁷ malının 1/3'ünü vasiyet eden ilk kişi¹⁰⁸ ve örtünme âyetinin inmesine sebep olan ilk kişidir.¹⁰⁹

Vâkıdî'nin, Ensâr'ın evâline ilişkin naklettiği bilgiler arasında ise şunlar zikredilebilir: Ensâr'dan ilk Müslüman olanlar,¹¹⁰ Akabe Biatı'nda Resûlullah(s) ile ilk karşılaşan,¹¹¹ Akabe'de ilk konuşan,¹¹² Akabe'de Resûlullah'ın(s) davetine ilk icabet eden,¹¹³ Akabe'de Hz. Peygamber'e ilk biat eden,¹¹⁴ Ensâr'dan Hz. Peygamber'e biat eden ilk kadınlar,¹¹⁵ Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde cenaze namazını kıldığı ilk kişi,¹¹⁶ kible tahvil edilmeden önce

95 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 108.

96 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 44, 171, c. 8, s. 17.

97 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 21, 172.

98 *Aynı eser*, c. 3, s. 388.

99 *Aynı eser*, c. 3, s. 405.

100 *Aynı eser*, c. 1, s. 225-226; c. 3, s. 239-240.

101 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 225-226, c. 3, s. 387.

102 *Aynı eser*, c. 3, s. 397.

103 *Aynı eser*, c. 6, s. 6, c. 3, s. 9-10.

104 *Aynı eser*, c. 3, s. 51, 140.

105 *Aynı eser*, c. 3, s. 392.

106 *Aynı eser*, c. 3, s. 10.

107 *Aynı eser*, c. 1, s. 258.

108 *Aynı eser*, c. 3, s. 619.

109 *Aynı eser*, c. 8, s. 173.

110 *Aynı eser*, c. 1, s. 217-219, c. 3, s. 448, 459, 491, 493, 545, 568, 574, 578, 593, 608, 621-622.

111 *Aynı eser*, c. 1, s. 221.

112 *Aynı eser*, c. 3, s. 618.

113 *Aynı eser*, c. 1, s. 222.

114 *Aynı eser*, c. 1, s. 222, c. 4, s. 9.

115 *Aynı eser*, c. 8, s. 12.

116 *Aynı eser*, c. 3, s. 620.

yaşarken de ölürken de Kâbe'ye yönelen ilk kişi,¹¹⁷ Bakî' kabristanına gömülen ilk kişi,¹¹⁸ nakîblerden vefat eden ilk kişi,¹¹⁹ Ensar'dan şehit olan ilk kişi,¹²⁰ Uhut savaşında şehit olan ilk kişi¹²¹ ve İslam'da zihar yapan ilk kişidir.¹²²

Vâkıdî'nin Hz. Peygamber vefat ettikten sonra herhangi bir konuda ilk olma özelliğine sahip sahâbîlerle ilgili rivayetleri de bulunmaktadır. Resûlullah'ın^(s) cenaze namazını kılan ilk kişi,¹²³ tabut yapılan ilk kişi,¹²⁴ Yemâme savaşında yaralanan ilk kişi,¹²⁵ Hz. Peygamber'in vefatından sonra eşlerinden ona kavuşan ilk hanımı,¹²⁶ Hz. Osman'a biat eden ilk kişi¹²⁷ gibi "ilkler" örnek olarak verilebilir.

3.7. İbn Sa'd ve İbn Ebî Şeybe'nin Eserlerinde Sahâbe Evâliyle İlgili Bilgiler

Evâil türü eserler genel olarak ya benzer konuların bir başlık altında serdedilmesi ya da evâilin geçtiği zaman dilimine göre İslam öncesi dönem, Asr-ı Saâdet dönemi ve Asr-ı Saâdet sonrası dönem olmak üzere üç temel dönemin esas alınması şeklinde kaleme alınmıştır.¹²⁸

Bu çalışmamızda evâilin geçtiği zaman dilimini esas alarak herhangi bir şeyde ilk olan sahâbîleri; Asr-ı Saâdet dönemindeki ve Asr-ı Saâdet'ten sonraki dönemle ilgili ilkler olmak üzere iki ana başlık altında ele alacağız.

117 *Aynı eser*, c. 3, s. 619.

118 *Aynı eser*, c. 3, s. 612.

119 *Aynı eser*, c. 3, s. 620.

120 *Aynı eser*, c. 3, s. 565.

121 *Aynı eser*, c. 3, s. 562.

122 *Aynı eser*, c. 3, s. 547.

123 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 290.

124 *Aynı eser*, c. 8, s. 28.

125 *Aynı eser* c. 3, s. 474.

126 *Aynı eser*, c. 3, s. 54.

127 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 62.

128 Orhan, *age*, s. 40.

4. Asr-ı Saâdet Dönemiyle İlgili İlkler

4.1. Mekke Dönemindeki İlkler

Resûlullah'ın^(s) Hz. Hatice'den sonraki ilk hanımı: Resûlullah'ın^(s) ilk hanımını Hz. Hatice,¹²⁹ Hz. Hatice'den sonra evlendiği ilk kişi ise her iki müellifin de naklettiğine göre Hz. Sevde bint Zem'a b. Kays'tır.¹³⁰

İlk Müslüman olan: Sahâbeden ilk önce Müslüman olanın kim olduğuna dair bir birinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde Hz. Hatice,¹³¹ bazılarında Hz. Ali¹³² bir kısmında ise Hz. Ebû Bekr¹³³ veya Zeyd b. Hârise'nin¹³⁴ Hz. Peygamber'den sonra ilk Müslüman olduğu nakledilmektedir.

Hâkim en-Neysâbûrî; "Ali b. Ebî Tâlib'in ilk Müslüman olduğu hususunda dair tarihçiler arasında hiçbir ihtilaf görmüyorum."¹³⁵ dese de onun bu görüşü, İbnu's-Salâh ve ondan sonra gelen âlimler tarafından yadırganmıştır. Başta İbnu's-Salâh olmak üzere birçok âlim ise birbirleriyle çelişkili gibi gözükken bu rivayetleri telif etmeye çalışmışlardır. Nitekim İbnu's-Salâh konuyla ilgili rivayetleri zikrettikten sonra şöyle demektedir: "En doğrusu şöyle denmesidir: İlk Müslüman olanlar; hür erkeklerden Hz. Ebû Bekr, çocuklardan Hz. Ali, kadınlardan Hz. Hatice, mevâliden Zeyd b. Hârise ve kölelerden Bilâl'dir."¹³⁶

İlk namaz kılan: İlk namaz kılanın kim olduğu hususunda da bir birinden farklı rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde Hz. Ali,¹³⁷ bazı rivayetlerde ise

129 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 7, c. 8, s. 18; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 274.

130 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 53; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 274.

131 İbn Sa'd, *age*, c.3, s. 21-22, c. 8, s. 17; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 249.

132 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 21, İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 249, 263, 267.

133 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 171, 172; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 14.

134 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 44.

135 Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsihi*, şerh ve tahk.: Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 159.

136 İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbni's-Salâh fi ulûmi'l-hadîs*, ta'lîk, şerh ve tahrîc: Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 306-307.

137 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 21; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 252.

Hz. Ebû Bekr'in¹³⁸ ilk namaz kılan kişi olduğu nakledilmektedir.

Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ilk kadın: İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ilk kadın, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın eşi aynı zamanda Hz. Peygamber'in hanımı Meymûne bint el-Hâris'in kız kardeşi, Ummu'l-Fadl Lubâbe bint el-Hâris'tir.¹³⁹

Müslüman olduğunu açıklayan ilk yedi kişi: Hem İbn Sa'd hem de İbn Ebî Şeybe'nin naklettikleri bir rivayette Müslümanlığını açıkça söyleyen ilk yedi kişinin; Resûlullah^(s), Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk, Bilâl-i Habeşî, Habbâb b. Eret, Suheyb er-Rûmî, Ammâr b. Yâsir ve Ammar'ın annesi Sümeyye olduğu söylenmektedir.¹⁴⁰ İbn Ebî Şeybe'nin, naklettiği başka bir rivayette ise Bilâl-i Habeşî'nin yerine Mikdâd b. el-Esved zikredilmektedir.¹⁴¹

Kur'ân-ı Kerim'i açıktan okuyan ilk kişi: Her iki müellifin de naklettiğine göre Kur'ân-ı Kerim'i açıktan okuyan ilk kişi Abdullah b. Mes'ûd'dur.¹⁴²

İslam selamıyla selam veren ilk kişi: Ebû Zer el-Ğifârî'nin anlattığına göre Resûlullah'ın^(s), İslam selamıyla selamlayan ilk kişi kendisidir.¹⁴³

İslam'daki ilk şehit: Hem İbn Sa'd hem de İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği rivayete göre İslam'da şehit olan ilk kişi Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye bint Hubbât'tır.¹⁴⁴

Hz. Lut'dan^(s) sonra Allah için hicret eden ilk iki kişi: Mekkeliler zulüm ve işkencelerini artırınca Resûlullah^(s), Müslümanların Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etmişti. Hem birinci hem de ikinci Habeşistan hicretine katılanlardan birisi de Hz. Osman ve eşi Hz. Peygamber'in kızı Rukayye'dir. Bu hicrete katılanların ilki olmalarından dolayı Hz. Peygamber onlar hakkında, "*Onlar, Lût'tan sonra Allah için hicret edenlerin ilkidir.*" buyurmuş,¹⁴⁵

138 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 171, 182.

139 *Aym eser*, c. 8, s. 277.

140 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 233; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 249

141 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 252.

142 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 151; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

143 İbn Sa'd, *age*, c. 4, s. 221.

144 İbn Sa'd, c. 3, s. 233, c. 8, s. 264, 265, İbn Ebî Şeybe, c. 7, s. 250.

145 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 55, c. 8, s. 36.

böylece onlar Lut'tan⁽⁶⁾ sonra Allah için hicret eden ilk iki kişi olarak nitelendirilmişlerdir.

Birinci Habeşistan hicretinde Habeşistan'a varan ilk kişi: İbn Sa'd'ın naklettiğine göre birinci Habeşistan hicretinde Habeşistan'a varan ilk kişi Hâtüb b. Amr b. Abdişems'tir.¹⁴⁶

Allah için kılıcını kınından çıkararak ilk kişi: İbn Ebî Şeybe'nin naklettiğine göre Allah için kılıcını kınından çıkararak ilk kişi ez-Zübeyr b. 'Avvâm'dır.¹⁴⁷

Ensar'dan ilk Müslüman olan/lar: Ensar'dan ilk Müslüman olanlar ile Akabe Biatı'nda Ensar'ın ilkleriyle ilgili olan rivayetlerin tamamı İbn Sa'd'ın *et-Tabakât'*inde yer almakta olup bu rivayetlerin hepsi Vâkîdî'den nakledilmektedir.

Vâkîdî, Ensar'dan ilk Müslüman olanların sayısı ve bunların kimler olduğu hususunun ihtilafı olduğunu söyleyerek bu konuda bazı âlimlerin bir, bazılarının iki, bazılarının altı ve bir kısmının da sekiz sayısını telaffuz ettiklerini ifade etmektedir.

Ensar'dan ilk Müslüman olanın tek kişi olduğunu söyleyenler bu kişinin Es'ad b. Zürâre olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁸

Ensar'dan ilk Müslüman olanların iki kişi olduğunu söyleyenler, bir rivayete göre bunların; Utbe b. Rebî'a ile görüşmek için Mekke'ye giden Es'ad b. Zürâre ve Zekvân b. Abdikays,¹⁴⁹ başka bir rivayete göre umre yapmak için Mekke'ye giden Râfi' b. Mâlik ez-Zurakî ve Mu'âz b. 'Afrâ,¹⁵⁰

146 *Aym eser*, c. 3, s. 405.

147 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 266. Konuyla ilgili olarak diğer evâil kitaplarında geçen bilgiye göre, ez-Zübeyr b. Avvâm Mekke'lilerin Hz. Peygamber'i yakalayıp bir yerde tuttuklarını duyduğunda kılıcını çekip, Hz. Peygamber'i araması nedeniyle, Allah için kılıcını çeken ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Bk. İbn Ebî Âsım, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî, *el-Evâil*, tahk.: Muhammed Nâsır el-Acemî, Dâru'l-Hulefâ, Kuveyt, ts., s. 91; Ebû Arûbe el-Harrânî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ebî Ma'ser, *el-Evâil*, tahk.: Meş'al b. Bânî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 75; Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Evâil*, tahk.: Muhammed Şekûr b. Mahmûd, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1983, s. 54; el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Evâil*, Dâru'l-Beşîr, Tantâ 1988, s. 212.

148 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 608.

149 *Aym eser*, c. 3, s. 593, 608.

150 *Aym eser*, c. 3, s. 218; Ayrıca bk. c. 3, s. 491, 621-622.

başka bir rivayete göre ise Es'ad b. Zürâre ve Ebu'l-Heyssem b. et-Teyyihân¹⁵¹ olduklarını söylemektedir.

Ensar'dan ilk Müslüman olanların sekiz kişi olduğunu söyleyenler ise bunların; Yesrib'lilerden Mina'da konaklayan Mu'âz b. 'Afrâ, Es'ad b. Zürâre, Râfi' b. Mâlik, Zekvân b. Abdikays, Ubâde b. es-Sâmit, Ebû Abdirrahmân Yezîd b. Sa'lebe, Ebu'l-Heyssem b. et-Teyyihân ve Uveym b. Sâ'ide olduklarını ifade etmektedir.¹⁵²

Ensar'dan ilk Müslüman olanların altı kişi olduğunu söyleyenler ise bunların; hac için Mekke'ye gelen Es'ad b. Zürâre, Avf b. el-Hâris b. 'Afrâ, Râfi' b. Mâlik, Kutbe b. Âmir b. Hadîde, Ukbe b. Âmir b. Nâbi' ve Câbir b. Abdillâh b. Riâb olduklarını belirterek bunlardan önce Ensar'dan hiç kimse'nin Müslüman olmadığını söylemektedirler. Vâkîdî de bu görüşün bu konudaki en sağlam görüş olduğunu ve bu hususta görüş birliğinin bulunduğunu zikretmektedir.¹⁵³

İkinci Akabe Biatı'ndaki ilkler: İkinci Akabe Biatı'nda bazı sahâbîlerin ilk olmasıyla ilgili çeşitli rivayetler nakledilmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'le ilk karşılaşan, Ensar'dan ilk olarak söz alıp Hz. Peygamber'in sözlerine ilk icabet eden, Hz. Peygamber'e ilk biat eden erkek ve kadınlar gibi hususlar zikredilebilir.

İlgili rivayetlerde Hz. Peygamber'le ilk karşılaşan Râfi' b. Mâlik ez-Zürakî olduğu nakledilmektedir.¹⁵⁴

Ensar'dan ilk söz alıp Hz. Peygamber'in davetine ilk kimin icabet ettiği ise ihtilâfıdır. Bir rivayete göre bu kişi Berâ b. Ma'rûr,¹⁵⁵ başka bir rivayete göre ise Ebu'l-Heyssem b. et-Teyyihân'dır.¹⁵⁶

Hz. Peygamber'e ilk kimin biat ettiği de tartışmalıdır. Bir rivayete göre bu kişi Es'ad b. Zürâre, başka bir rivayete göre Ebu'l-Heyssem b. et-Teyyihân,

151 *Aynı eser*, c. 3, s. 448.

152 *Aynı eser*, c. 3, s. 218; Ayrıca bk. c. 3, s. 491.

153 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 219. Vâkîdî ilgili şahısların hal tercemelerinde de aynı düşüncesini ifade etmektedir. Bk. *Aynı eser*, c. 3, s. 448, 493, 568, 574, 578, 609, 622.

154 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 221.

155 *Aynı eser*, c. 3, s. 618.

156 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 222. Hz. Peygamber adına söz alıp konuşan ilk kişinin ise Hz. Peygamber'in amcası Abbas olduğu nakledilmektedir. Bk. *Aynı eser*, c. 1, s. 222, c. 4, s. 7.

diğer bir rivayete göre ise Berâ b. Ma'rûr'dur.¹⁵⁷

4.2. Hz. Peygamber'in Hicretinden Önce Medine'deki İlkler

Muhacirlerden Medine'ye ilk giden/hicret eden sahâbî: Medine'ye ilk hicret eden kimselerle ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Berâ b. Âzib'ten nakledilen rivayete göre Medine'ye "ilk gelen" Mus'ab b. Umeyr ve İbn Ümmi Mektûm'dur.¹⁵⁸ Hz. Aişe, Ebû Umâme b. Sehl b. Huneyf ve Muhammed b. Umâre b. Huzeyme b. Sâbit'in ayrı ayrı olarak naklettiği başka bir rivayete göre ise Medine'ye "ilk hicret eden" Ebû Seleme b. Abdilesed'dir.¹⁵⁹

İlgili rivayetler incelendiğinde Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gidiş zamanı ve maksadı ile Ebû Seleme'nin gidiş zamanı ve maksadının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında farklı gibi görünen iki rivayet de uzlaştırılabilir. Buna göre Berâ b. 'Âzib'in birinci Akabe Biat'ından sonra Medinelilerin talebi üzerine onlara Kur'an ve diğer dini emirleri öğretmek maksadıyla¹⁶⁰ Medine'ye ilk gidenin Mus'ab b. Umeyr olduğunu kastettiği, diğerlerinin ise hicret emri çıktıktan sonra Mekke'den Medine'ye "ilk hicret edenin" Ebû Seleme b. Abdilesed olduğunu kastettikleri söylenebilir. Nitekim Ebû Seleme ile ilgili rivayetlerde Mekke'den Medine'ye hicret vurgulanırken, Mus'ab b. Umeyr ile ilgili olarak Berâ b. 'Âzib tarihiyle gelen rivayetlerden sadece birinde¹⁶¹ "yani Medine'ye hicrette" sözü yer almakta, daha çok Kur'an öğretmek maksadıyla Medine'ye gittiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Ebû Seleme ile alakalı bir rivayette Ebû Seleme'nin, Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden iki ay önce,¹⁶² Mus'ab b. Umeyr ile ilgili bir rivayette ise Mus'ab b. Umeyr'in Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden 12 gün önce¹⁶³ Medine'ye vardığına dair belirli tarihler verilmesi de tercihte bulunmaya imkân vermektedir. Bütün bunlara göre muhacirlerden Medine'ye dini bilgileri öğretmek maksadıyla "ilk giden" in Mus'ab b. Umeyr, hicret emrinden sonra "ilk hicret eden" in de Ebû Seleme

157 Bk. *Aynı eser*, c. 1, s. 222, c. 4, s. 9.

158 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 234, c. 3, s. 117, c. 4, s. 206; İbn Ebî Şeybe, c. 7, s. 252.

159 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 226, c. 3, s. 239-240; İbn Ebî Şeybe, c. 7, s. 260.

160 İbn Sa'd, *age*, c. 1, s. 219.

161 *Aynı eser*, c. 3, s. 117.

162 *Aynı eser*, c. 3, s. 239.

163 *Aynı eser*, c. 3, s. 119.

b. Abdileed olduğu söylenebilir.

Medine'ye hicret eden ilk kadın sahâbî: İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Medine'ye ilk hicret eden kadın sahâbî, Leylâ bint Ebî Hasme'dir.¹⁶⁴ Birlikte hicret ettiği kocası Âmir b. Rebî'a'nın ise Ebû Seleme b. Abdileed'den sonra Medine'ye varan ilk kişi olduğu nakledilmektedir.¹⁶⁵

İlk Cuma namazı kıldırın: İbn Sa'd'ın, Mekke'li Atâ b. Ebî Rabâh'a varan bir isnatla naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber'in izni ve tarifiyle Medine'de İslâm'da ilk Cuma namazı kıldırın Mus'ab b. Umeyr;¹⁶⁶ İbn Ebî Şeybe'nin, Medine'li Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik'ten naklettiğine göre ise Medine'de ilk Cuma namazı kıldırın Ebû Umâme Es'ad b. Zürâre'dir.¹⁶⁷

İlgili rivayetlerde Mus'ab b. Umeyr'in 12 kişilik küçük bir gruba, Es'ad b. Zürâre'nin ise 40 kişilik daha kalabalık bir topluluğa namaz kıldırıldığı söylenmektedir. Muhtemelen Ka'b b. Mâlik, Mus'ab b. Umeyr'in kıldırıldığı Cuma namazında bulunmamıştı veya Es'ad b. Zürâre'nin kıldırıldığı Cuma namazı, Ensar'dan birçok kişiyi bir araya getirdiği için Ensar'dan olanlar bunu ilk Cuma namazı olarak kabul ediyor olmalıdırlar.

İlk Cuma namazını Mus'ab b. Umeyr'in kıldırıldığına dair rivayet daha doğru olsa gerektir. Çünkü ilgili rivayette Mus'ab'ın Hz. Peygamber'den Cuma namazı kıldırın için izin istediği ve Hz. Peygamber'in de namazın vakti, kaç rek'at olacağı ve hutbe okunmasına dair mektup yazdırıldığı belirtilmektedir. Medinelilerin Cuma namazını kılmayı kendilerine muallim olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr'den öğrenmiş olmaları da daha makul görünmektedir.

Yaşarken de ölürken de Kâbe'ye doğru yönelen ve cenaze namazı kılınan ilk sahâbî: Yaşarken de ölürken de Kâbe'ye yönelen ilk sahâbînin nukabâ'dan¹⁶⁸ el-Berâ b. Ma'rûr olduğu nakledilmektedir. İlgili rivayete göre el-Berâ b. Ma'rûr kiblenin mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye tahvilinden önce de

164 *Aynı eser*, c. 1, s. 225-226; c. 3, s. 387.

165 *Aynı eser*, c. 1, s. 225-226.

166 *Aynı eser*, c. 3, s. 119-120.

167 *Aynı eser*, c. 7, s. 248.

168 Nakîb (ç. nukabâ): İkinci Akabe biatında Resûlullah'ın(s) Medine'deki müslümanların meseleleriyle ilgilenmek, İslâm'a davette bulunmak ve oradaki gelişmeleri kendisine bildirmek için Medineliler arasından seçtiği 12 kişi için kullanılan bir terim. Bk. Gülgün Uyar, "Nakîb", *DİA*, c. 32, s. 322.

Kâbe'ye yönelerek namaz kılmaktaydı. O esnada Mekke'de bulunan Resûlullah^(s) ona Mescid-i Aksa'ya yönelerek namaz kılmasını emretmiş o da bu emre uymuştu. Ancak el-Berâ ölüm döşeğindeyken ailesinden kendisini Kâbe'ye döndürmelerini istemiş ve o vaziyette ölmüştür.¹⁶⁹ Bu nedenle o hem yaşarken hem de ölürken Kâbe'ye yönelen ilk kişi olarak nitelendirilmektedir.

Henüz Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden vefat eden el-Berâ'nın nukabâdan ölen ilk kimse,¹⁷⁰ malının üçte birini vasiyet edip de Resûlullah^(s) bunu onayladığı ilk sahâbî¹⁷¹ ve Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiğinde cenaze namazını kıldığı ilk kişi olduğu da nakledilmektedir.¹⁷²

4.3. Medine Dönemindeki İlkler

Medine'de Hz. Peygamber'e biat eden ilk kadın/lar: İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde ona ilk biat eden kadın Leylâ bint Hutaym'dır.¹⁷³ İbn Sa'd aynı zamanda Leylâ'nın yanında iki kızının ve iki kız torununun da olduğunu söylemektedir.

İbn Sa'd'ın başka bir yerde naklettiğine göre ise Ensar'dan Hz. Peygamber'e biat eden ilk kadınlar şunlardır: Sa'd b. Muâz'ın annesi Kebşe bint Râfi' b. Ubeyd, Yezîd b. es-Seken'in kızları Ummu Âmir ve Havvâ, Leylâ bint el-Hutaym, Ebu'l-Benât Süfyân b. el-Hâris b. Kays'ın kızları; Leylâ, Meryem ve Temîme, eş-Şumûs bint Ebî Âmir, kızı Cemîle bint Sâbit b. Ebi'l-Ekhlâh ve Taybe bint en-Nu'mân bint Sâbit b. Ebi'l-Ekhlâh.¹⁷⁴

Medine'de Ensar'dan doğan ilk çocuk: İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre hicretten 14 ay sonra Ensar'dan doğan ilk çocuk Hârisoğulları'ndan en-Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd'dır.¹⁷⁵ Ancak İbn Sa'd Kûfelilerin ondan سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم şeklinde naklettikleri rivayetlere bakarak yaşının daha büyük olabileceğini de söylemektedir. Bazı rivayetlere göre hicretin birinci

169 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 619.

170 *Aym eser*, c. 3, s. 620.

171 *Aym eser*, c. 3, s. 619.

172 *Aym eser*, c. 3, s. 620.

173 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 337.

174 *Aym eser*, c. 8, s. 12.

175 *Aym eser*, c. 6, s. 53.

senesinde Muhâcirlerden Medîne’de doğan ilk çocuk olan Abdullah b. Zübeyr’in “Nu’mân b. Beşîr benden altı ay büyüktü.”¹⁷⁶ sözü de İbn Sa’d’ın kanaatini desteklemektedir. Ancak Mizzî, Nu’mân’ın hicretten bir veya bir yıldan daha az bir süre içerisinde doğduğunun söylendiğini fakat hicretten 14 ay sonra doğduğu şeklindeki rivayetin en doğru rivayet olduğunu söylemektedir.¹⁷⁷ Hicretin birinci senesinde veya bir seneden daha az bir süre içerisinde doğmuş olması ise daha makul görünmektedir.

İslam’da (Medine’de) Muhâcirlerden doğan ilk çocuk: İbn Ebî Şeybe’nin naklettiği rivayete göre İslam’da yani Medine’de muhâcirlerden doğan ilk çocuk Abdullah b. ez-Zübeyr’dir.¹⁷⁸

İlk Ezan Okuyan: Hem İbn Sa’d hem de İbn Ebî Şeybe’nin naklettiğine göre ilk ezan okuyan Bilal b. Rabâh el-Habeşî’dir.¹⁷⁹

Bakî’ kabristanına ilk gömülen: Bakî’ kabristanına ilk gömülenin kim olduğu hakkındaki rivayetler ihtilaflıdır. Hepsi Kureyş’li olan Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib, Ubeydullah b. Ebî Râfi’, Abdullah b. Âmir b. Rebî’a ve el-Muttalib b. Abdillâh b. Hantab’ın naklettiğine göre Bakî’ kabristanına ilk gömülen Osman b. Maz’ûn’dur.¹⁸⁰ Ensar’dan Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm’ın naklettiğine göre ise Es’ad b. Zûrâre’dir. Vâkıdî ilgili rivayetin ardından şöyle demektedir: “Bu, Ensâr’ın görüşüdür. Muhâcirler ise Bakî’e ilk gömülenin Osman b. Maz’ûn olduğunu söylemektedirler.”¹⁸¹

Bakî’ kabristanına ilk gömülenin Osman b. Maz’ûn olduğuna dair rivayetler diğerinden daha ayrıntılıdır. İlgili rivayetlerde Osman b. Maz’ûn’un Bakî’ kabristanına “Müslümanlardan ilk gömülen” kimse olduğuna dair ifadelerin yanında kabrinin bulunduğu konum ve ilgili yerin durumu hakkında da bilgiler verilmektedir.

176 Bk. İbn Hacer, *age*, c. 6, s. 346.

177 Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1980, c. 29, s. 411.

178 İbn Ebî Şeybe, c. 7, s. 251. Hicretten önce Müslüman bir aileden doğan ilk çocuğun ise Abdullah b. Ömer olduğu söylenmektedir. Bk. Askerî, *age*, s. 219.

179 İbn Sa’d, *age*, c. 3, s. 234, c. 7, s. 385; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

180 İbn Sa’d, *age*, c. 1, s. 141, c. 3, s. 397; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 263, 273.

181 İbn Sa’d, *age*, c. 3, s. 612.

Bununla birlikte Es'ad b. Zürâre'nin hicretten dokuz ay,¹⁸² Osman b. Maz'ûn'un ise otuz ay sonra vefat ettiği de rivayet edilmektedir.¹⁸³ Muhtemelen Es'ad b. Zürâre vefat ettiğinde kabrinin bulunduğu yer Bakî kabristanına dâhil değildi. Zamanla Bakî kabristanının sınırları genişlemiş, onun kabri de Bakî kabristanına dâhil olmuştur. Buna göre Es'ad b. Zürâre daha erken vefat ettiği için de Ensar'dan olanlar Bakî kabristanına ilk gömülenin o olduğunu söylemiş olabilirler.

İlk sancaktar: Resûlullah(s) Medine'ye geldikten yedi ay sonra Kureyş kervanını izlemesi için 30 kişilik bir grupla Hz. Hamza'yı göndermiş ve ona sancak vermişti. Bu seriyyenin ilk olması nedeniyle Hz. Hamza da ilk sancaktar olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁴

Allah yolunda ilk ok atan: Her iki müellif'in naklettiği rivayetlere göre Allah için ilk ok atan Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır.¹⁸⁵ İbn Sa'd'ın naklettiği bazı rivayetlerde Sa'd'ın bu unvanı hicretten sekiz ay sonra Hz. Peygamber'in Ubeyde b. el-Hâris komutasında gönderdiği ve sadece oklarla savaşılan Batn-ı Râbiğ seriyyesinde kazandığı ifade edilmektedir.¹⁸⁶

İslam'daki ilk emir: İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği rivayete göre İslam'da emir olarak tayin edilen ilk kişi Abdullah b. Cahş'tır.¹⁸⁷ Ancak Vâkıdî'nin *el-Meğâzî*'sinde ve İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında Abdullah b. Cahş'ın komutanı olduğu seriyyenin, hicretten 17 ay sonra meydana geldiği nakledilmektedir.¹⁸⁸ Dolayısıyla o zamana kadar meydana gelmiş olan seriyyelerde komutan olmadığı gibi bir netice ortaya çıkmaktadır ki bu da makul değildir.

İbn Sa'd'daki bir rivayette Abdullah b. Cahş'ın komutanı olduğu seriyyede onun "mü'minlerin emîri" şeklinde nitelendirilmiş olduğunun nakledilmesi¹⁸⁹ İbn Ebî Şeybe'nin "İslam'daki ilk emir Abdullah b. Cahş'tır." sö-

182 *Aynı eser*, c. 3, s. 611.

183 *Aynı eser*, c. 3, s. 396.

184 Bk. *Aynı eser*, c. 2, s. 6, c. 3, s. 9-10.

185 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 51, 140; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 253, 258. Bazı rivayetlerde babasının ismine nispetle Sa'd b. Mâlik, şeklinde geçmektedir. Bk. İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 141; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

186 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 7, c., s. 140.

187 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 266.

188 Vâkıdî, *age*, c. 1, s. 13; c. 3, s. 90.

189 Bk. İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 11.

züne açıklık getirmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği haber, İbn Sa'd'ın naklettiği haberle birlikte değerlendirildiğinde İslam'da "mü'minlerin emîri" diye adlandırılan ilk kişinin Abdullah b. Cahş olduğu söylenebilir.

Bedir'de ilk şehit olan: Her iki müellifin naklettiğine göre Bedir'de ilk şehit olan Hz. Ömer'in mevlâsı aynı zamanda ilk muhâcirlerden de olan Mihca' b. Sâlih'tir.¹⁹⁰

Atını Allah yolunda ilk koşturan: Her iki müellifin de naklettiğine göre atını Allah yolunda ilk koşturan el-Mikdâd b. el-Esved'dir.¹⁹¹ Mikdâd'ın Allah yolunda atını ilk koşturan olması Bedir savaşıyla ilgilidir. Nitekim Bedir'de ondan başka hiç kimse de at olmadığı nakledilmektedir.¹⁹²

Uhut savaşında şehit olan ilk kişi: İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Uhut savaşında şehit düşen ilk kişi Ensar'dan olan ve nukabâ arasında yer alan Abdullah b. Amr b. Harâm'dır.¹⁹³

Uhut'ta Resûlullah'ın^(s) ilk tanıyan: Yine İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Uhut savaşında müşriklerin "Muhammed öldürüldü" yaygarası üzerine Müslümanların dağılmasından sonra Hz. Peygamber'in sağ olduğunu görüp onu ilk tanıyan ve yüksek sesle yaşadığını Müslümanlara bildiren ilk kişi Ka'b b. Mâlik'tir.¹⁹⁴

Uhut savaşından sonra Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldığı ve dört tekbir getirdiği ilk kişi: Uhut savaşında Müslümanlardan birçok kişi şehit edilmişti. Onların arasında Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza da bulunmaktaydı. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Resûlullah'ın^(s) Uhut şehitleri arasında cenaze namazını kıldığı ilk kişi Hz. Hamza'dır.¹⁹⁵ Başka bir rivayette ise cenaze namazında dört tekbirin getirildiği ilk cenaze namazının, Hz. Hamza'nın cenaze namazı olduğu nakledilmektedir.¹⁹⁶

Öldürülmeden önce iki rek'at namaz kılma âdetini başlatan ilk kişi: Hicretin 4. Yılında meydana gelen Recî' vak'asında esir edilen Hubeyb b.

190 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 391-392, İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

191 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 162; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

192 Bk. İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 162.

193 *Aynı eser*, c. 3, s. 561-562.

194 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 45-46.

195 *Aynı eser*, c. 3, s. 10.

196 *Aynı eser*, c. 23, s. 43.

Adiy, Mekke'ye götürülüp satılmıştı. Mekkeliler de Hubeyb'e önce İslam'dan dönmesi için işkence yapmışlar fakat dönmeyince idamına karar vermişlerdi. Hubeyb de idam edilmeden önce iki rek'at namaz kılmak istemiş ve bu isteği yerine getirilmişti.¹⁹⁷ Böylece Hubeyb, öldürülmeden önce iki rekât namaz kılama âdetini başlatan ilk kişi olmuştur.¹⁹⁸

Allah'ın hoşnutlukla karşıladığı ve ölümünden dolayı Arş'ın titrediği ilk kişi: Allah'ın hoşnutlukla karşıladığı ve arşın titrediği ilk kimse Ensar'dan Sa'd b. Muâz'dır. Nitekim Resûlullah^(s) Kureyzoğulları Yahudileri hakkında verdiği hükümden sonra Hendek savaşında aldığı yarasının derleşmesi sonucu vefat eden Sa'd b. Muâz'ın arkasından üzüлüp ağlayan anesine şöyle demişti: *"Gözyaşın dinip üzüntünün geçmeyecek mi? Senin oğlun Allah'ın gülererek karşıladığı ve arşın titrediği ilk kimsedir."*¹⁹⁹

Hudeybiye'deyken Kureyşlilere elçi olarak gönderilen ilk kişi: Resûlullah^(s) hicretin altıncı yılında umre yapmak maksadıyla Mekke'ye doğru yola çıkmış ve onlara bu maksadını iletmesi için Hırâş b. Ümeyye el-Ka'bî'yi göndermişti. Mekkeliler ise Hırâş'ın devesini kesmiş ve onu da öldürmek istemişler fakat Hırâş'ın kavminin karşı çıkması üzerine öldürmeden geri göndermişlerdi. Sonra da Resûlullah^(s) Hz. Osman'ı elçi olarak göndermişti. Bu nedenle Hırâş'ın Resûlullah'ın^(s) Kureyşlilere gönderdiği ilk elçi olduğu nakledilmektedir.²⁰⁰

Rıdvan Biatı'nda Resûlullah'a^(s) biat eden ilk kişi: Hz. Peygamber'in Hırâş b. Ümeyye'den sonra Mekkelilere elçi olarak gönderdiği Hz. Osman'ın Mekkelilerce öldürüldüğü haberi üzerine Resûlullah^(s), ashâbı toplayıp ölme pahasına da olsa savaştan kaçmamak üzere onlardan biat aldı. Âmir eş-Şa'bî'nin naklettiğine göre o gün Resûlullah'a^(s) ilk biat eden, Ebû Sinân b. Vehb el-Esedî'dir.²⁰¹ Ancak Vâkîdî bu bilginin yanlış olduğunu söyleyerek Ebû Sinân'ın Hudeybiye'den önce hicretin beşinci yılında Kureyzoğulları kuşatmasında vefat ettiğini, kabrinin de orada bulunduğunu, Rıdvan Biatı'nda Resûlullah'a^(s) ilk biat edenin Sinân b. Ebî Sinân b. Mihsan olduğunu

197 Recî' vak'ası için bk. *Aynı eser*, c. 2, s. 55-57.

198 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 55; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 259, 275.

199 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 434.

200 İbn Sa'd, *age*, c.2, s. 96.

201 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 100, c. 3, s. 93; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 250, 254.

söylemektedir.²⁰²

Hicret esnasında Müslümanlarla birlikte hicret edemeyip Resûlullah'ın^(s) hicretinden sonra Medine'ye hicret eden ilk kadın: Resûlullah'ın^(s) hicretinden sonra Medine'ye hicret eden ilk kadın Ümmüğülsüm bint Ukbe b. Ebî Mu'ayt'tır. İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Hicretten önce Resûlullah'a^(s) biat etmiş fakat hicrete katılmamıştır. Hudeybiye günü ise tek başına Mekke'den yola çıkmış ve yolda karşılaştığı Huzâa'lı bir adamla Medine'ye hicret etmiştir. Ayrıca İbn Sa'd, Ümmüğülsüm'ün dışında, Müşrik olan anne ve babasının yanından Müslüman olarak çıkıp giden hiçbir Kureyş'li kadının bilinmediğini belirtmektedir.²⁰³

Resûlullah'ın^(s) krallara gönderdiği ilk elçisi: Resûlullah^(s) Hudeybiye'de Mekkelilerle sulh yaptıktan sonra çevre ülkelere açılarak oraların krallarına elçiler ve İslam'a davet mektupları göndermeye başlamıştı. Vâkîdî'nin çeşitli tariklerden naklettiğine göre bu elçilerin ilki, Hz. Peygamber'in, iki mektupla Necâşî'ye gönderdiği Amr b. Ümeyye ed-Damrî'dir.²⁰⁴

Mescid inşa eden ilk sahâbî: Her iki müellifin naklettikleri rivayete göre mescid inşa eden ilk sahâbî Ammâr b. Yâsir'dir.²⁰⁵ İbn Sa'd'daki bir rivayette "evinin bir kısmını mescid yapan ilk kimse" ziyadesi vardır.²⁰⁶

Suyla taharetlenen ilk sahâbî: İbn Sa'd'ın naklettiğine göre makadını suyla yıkayarak Allah Teâlânın; *فِيهِ رَجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ* "Orada tertemiz olmalarını arzu etmekte olan rical vardır. Allah da çok temizlenenleri sever." (et-Tevbe, 9/108) âyetiyle övdüğü kişilerin ilki, Uveyym b. Sâ'ide'dir.²⁰⁷

Zihâr yapan ilk sahâbî: Zihâr, kişinin hanımının sırtını, annesinin sırtına benzetmesidir. Her iki müellifin de naklettiğine göre İslam'da zihâr yapan ilk kişi Evs b. es-Sâmit, ilk zihar yapılan kadın da Evs'in karısı Huveyyle bint Sa'lebe'dir.²⁰⁸

İslam'da miras bırakan ve Habeşistan'da vefat eden ilk muhacir: İbn

202 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 100, c. 3, s. 93, 94.

203 *Aynı eser*, c. 8, s. 230.

204 *Aynı eser*, c. 1, s. 258.

205 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 250; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 6, s. 386, c. 7, s. 251.

206 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 250.

207 *Aynı eser*, c. 3, s. 459.

208 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 547; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 273.

Sa'd'ın verdiği bilgiye göre İslam'da miras bırakan aynı zamanda Habeşistan'da muhâcirlerden vefat eden ilk kişi Adiy b. Nadle b. Abdiluzzâ'dır.²⁰⁹

Kuşluk namazını kılan ilk sahâbi: İbn Ebî Şeybe'nin naklettiğine göre kuşluk namazını ilk kılan Zü'z-Zevâid'dir. Ebû Umâme'nin anlattığına göre ihtiyaçları için çarşıya gelir sonra da namaz kılar.²¹⁰

"Hiç biriniz kibleye yönelerek bevletmesin." hadisini işiten ilk kişi: İbn Ebî Şeybe'nin naklettiğine göre "Hiç biriniz kibleye yönelerek bevletmesin" hadisini işitip bunu insanlara duyuran ilk kişi Abdullah b. el-Hâris b. Cez' ez-Zübeydî'dir.²¹¹ Nitekim ilgili rivayette Abdullah b. el-Hâris bu hadisi ilk işitenin ve insanlara ilk duyuranın kendisi olduğunu söylemektedir.

İslam'da saçını boyatan ilk kişi: İbn Ebî Şeybe'nin naklettiğine göre İslam'da saçını boyatan ilk kişi Hz. Ebû Bekr'in babası Ebû Kuhâfe'dir.²¹² İlgili hadiste Hz. Peygamber'in, Ebû Kuhâfe'nin saçını başka bir şeyle boyamasını istediği ve siyaha boyamasından sakındırdığı da nakledilmektedir.

İlk Hac Emîri: Mekke'nin fethinden sonra hicretin dokuzuncu yılında Medine'den 300 kişilik bir kabile haccetmek için yola çıkmış ve Hz. Peygamber de onlara emir olarak Hz. Ebû Bekr'i tayin etmişti. Bu nedenle Hz. Ebû Bekir, İslam'daki ilk hac emîri olarak kabul edilmektedir.²¹³

Hz. Peygamber Veda Haccı'nda tıraş olduğunda saçının telini alan ilk sahâbi: Ashâbın Hz. Peygamber'in vücudundan çıkan şeylerle teberrük etmek için birbiriyle yarıştıkları bilinmektedir.²¹⁴ İlgili rivayetlerden birisi de Veda Haccı'ndan sonra tıraş olduğunda Hz. Peygamber'in saçının telini almak için koşan ilk sahâbi ile ilgilidir. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre bu kişi,

209 İbn Sa'd, *age*, c. 4, s. 140. İbn Hacer, ise İbn İshak'ın, İslam'da miras bırakan ilk kişinin el-Muttalib b. Ezher olduğunu söylediğini ifade ettikten sonra Adiy ile ilgili rivayet ile İbn İshak'ın rivayetini telif ederek, Habeşistan'da miras bırakan ilk kişinin Adiy b. Nadle, Hicaz'da miras bırakan ilk kişinin ise el-Muttalib b. Ezher olduğunu belirtmektedir. Bk. İbn Hacer, *age*, c. 4, s. 395.

210 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 250.

211 *Aym eser*, c. 7, s. 250.

212 *Aym eser*, c. 7, s. 254.

213 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 177.

214 Bk. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh/el-Câmi'u's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillah ve sunenihî ve eyyâmih*, Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 2000, Salât, 16, s. 8; Müslim, Salât, 250, s. 756.

Ensâr'dan Ebû Talha Zeyd b. Sehl b. el-Esved'dir.²¹⁵

5. Asr-ı Saâdet'ten Sonraki Dönemle İlgili İlkler

Bu kısımda Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde sahâbîlerin ilkleriyle ilgili bilgiler ele alınacaktır. Bu kısımdaki sahîbîler de üç kısımda değerlendirilecektir.

5.1. Hz. Peygamber'in Ailesinden Olanlarla İlgili İlkler

Temel aldığımız eserlerde Hz. Peygamber'in ailesine ilişkin nakledilen ilkler şunlardır: Resûlullah'ın⁽⁶⁾ vefatından sonra ailesinden ona kavuşan ilk kişi, kızı Hz. Fâtıma'dır.²¹⁶ Nitekim söz konusu rivayette, Hz. Peygamber de ailesinden kendisine ilk kavuşacak olanın Hz. Fâtıma olacağını haber vermektedir.

Hz. Fâtıma aynı zamanda İslam'da tabut yapılan ilk kişi olarak da kabul edilmektedir.²¹⁷

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona kavuşan ilk hanımı ise Hz. Ömer'in halifeliği esnasında H. 20 yılında vefat eden Zeynep bint Cahş'tır.²¹⁸

5.2. Hulefâ-i Râşidîn ve Muâviye (r.a.) ile ilgili ilkler

İdari ve hukuki düzenlemeler getirip bunları uygulamaları açısından yönetim makamında olan kimselerin ilkleri diğer şahıslara göre daha çoktur. Bu nedenle ilk dört halifenin ve onlardan sonra hilafeti saltanata dönüştürerek uzun yıllar idarecilik yapan Muâviye b. Ebî Süfyân'ın gerçekleştirdiği ilkler ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Dört halifeyle ilgili rivayetlerde en çok "ilk" in Hz. Ömer tarafından gerçekleştirildiği, hem idari hem de hukuki alanlarda birçok "ilk" in onun döneminde başladığı görülmektedir. Şüphesiz Hz. Ömer'in halifeliğinin

215 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 506.

216 İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 193, c. 8, s. 27; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 269, 270.

217 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 28.

218 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 54, 110, 111, 112; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 249.

uzun süreli olması ve diğer halifelerin dönemlerindeki gibi iç karışıklıkların olmaması bu hususa etki etmiş olmalıdır.

İki müellifin konuya yaklaşımları da biraz farklıdır. İbn Sa'd daha çok idari düzenlemelerdeki özellikle de Hz. Ömer dönemindeki ilkleri zikrederken İbn Ebî Şeybe daha çok söz konusu halifelerin hukuki alandaki ilklerini zikretmektedir. İlgili eserlerde dört halife ve Muâviye b. Ebî Süfyân'la ilgili yer alan "ilkler" şunlardır:

Hz. Ebû Bekr'in ilkleri: Hz. Ebû Bekr'in kısa süreli halifeliği dönemindeki en önemli özelliklerinden birisi Kur'ân-ı Kerim'i cem etmesidir. Her iki müellif de Hz. Ebû Bekr'i Kur'ân-ı Kerim'i iki levha arasında cem eden ilk kişi olarak nitelendirmektedir.²¹⁹ Bunun yanında İbn Ebî Şeybe'nin rivayetlerinde ilk kez kelâleyi mirasçı yapan²²⁰ ile had cezası uygulaması olarak ilk defa ayak kestirenin²²¹ de Hz. Ebû Bekr olduğu nakledilmektedir.

Hz. Ömer'in ilkleri: Hz. Ömer uzun süre halifelik yapması ve devlet nizamında birçok düzenlemeler gerçekleştirmesi nedeniyle sadece dört halife arasında değil İslam tarihi açısından da çok mühim ilkleri gerçekleştiren sahâbîdir.

Ele aldığımız müelliflerin eserlerinde Hz. Ömer'in "ilk" olduğu hususlar arasında şunlar sayılabilir: Halifelerden "Emîru'l-Mü'minîn" diye ilk nitelendirilen, hicri 15 yılında hicret yılını esas alarak hicri takvimi oluşturan, Kur'ân-ı Kerim'i sahifelerde toplayan, hicri 14 yılında başlayarak camilerde terâvih namazını âdet haline getiren,²²² şarap içene seksen sopa vuran, gece çıkıp dolaşan ve insanların emniyetini sağlayan, birçok fetih gerçekleştiren, Sevâd arazisini ve etrafını ölçtüren, Sevâd arazisinde yeri olanlardan vergi alan, fethedilen topraklarda yaşayan zimmilerden kelle vergisi alan, Kûfe, Basra, Cezîre, Musul gibi yeni şehirler kuran, şehirlere kadılar tayin eden, Dîvânlar tedvin eden,²²³ deniz yoluyla Mısır'dan yiyecek getirten,²²⁴ Resûlullah'ın^(s) evine duvar ören,²²⁵ Mescid-i Nebevî'ye çakıl döşeten,²²⁶ as-

219 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 193, İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 248, 259.

220 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 259.

221 *Aynı eser*, c. 7, s. 256.

222 Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 255.

223 Ayrıca bk. *Aynı eser*, c. 7, s. 251.

224 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 281-282.

225 *Aynı eser*, c. 2, s. 294.

kerlere ve ailelerine maaş bağlatan,²²⁷ Arapları, mevâliye mirasçı kılan,²²⁸ arâifler tayin eden,²²⁹ ümmüveledleri azat eden,²³⁰ deri tabaklayan²³¹ ve zim-milerin ticaret mallarından 1/10 oranında vergi alan.²³² Bunların dışında Hz. Ömer, İslam'da oğlunun malından miras alan²³³ ve vefat eden oğlunun çocukları tarafından dava edilen²³⁴ ilk dede olarak da nitelendirilmektedir.

Hiz. Osman'ın ilkleri: Hiz. Osman'ın ilk olduğu hususlarla ilgili de şunlar zikredilebilir: İktâ²³⁵ arazilerini dağıtan,²³⁶ borcu olduğu halde ölen bir kimsenin alacaklısına delili olup olmadığını soran,²³⁷ fitır sadakasında bir sâ' hurmaya karşılık iki müdd buğday ölçüsünü koyan,²³⁸ Bayram namazından önce Hutbe veren²³⁹ ve Cuma günü birinci/iç ezanı ilk ihdâs eden.²⁴⁰

Hiz. Ali'nin ilkleri: İlgili eserlerde Hiz. Ali, sabah namazında kunut okuyan²⁴¹ ve Hiz. Osman'a ilk biat eden²⁴² kişi olarak nitelendirilmektedir.

Muâviye b. Ebî Süfyân ile ilgili ilkler: Muâviye b. Ebî Süfyân ile ilgili ilkler İbn Ebî Şeybe'nin eserinde ve daha çok onu zemmeden hususlarla ilgilidir. Hatta bazı haberlerde onunla ilgili "çok yağlanıp, karnı şiştiği zaman..., kralların en şerlilerinin ilki" gibi hakaretimiz sözcükler de kullanılmaktadır.

226 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 284; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 258, 263.

227 İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 304; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251, 253, 256.

228 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

229 *Aynı eser*, c. 7, s. 251.

230 *Aynı eser*, c. 7, s. 253.

231 *Aynı eser*, c. 7, s. 261.

232 *Aynı eser*, c. 7, s. 252.

233 *Aynı eser*, c. 7, s. 251.

234 *Aynı eser*, c. 7, s. 264.

235 İktâ: Devlet başkanının Allah'ın malından, ehil gördüğü kimseye bir şey vermesidir. Kâdî İyâd, Ebu'l-Fadl İyâd b. Musâ el-Yahsûbî, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, Mektebetu'l-'Atîka, yy., ts., c. 2, s. 183.

236 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 252.

237 *Aynı eser*, c. 7, s. 255.

238 *Aynı eser*, c. 7, s. 269.

239 *Aynı eser*, c. 7, s. 270.

240 *Aynı eser*, c. 7, s. 264, 269.

241 *Aynı eser*, c. 7, s. 269.

242 *Aynı eser*, c. 3, s. 62.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ilkleriyle ilgili şunlar zikredilebilir: Oturarak hutbe veren,²⁴³ bayram günlerinde ezan okumayı ihdâs eden,²⁴⁴ davalarda yemin ile birlikte tanık da isteyen,²⁴⁵ temettu haccını yasaklayan,²⁴⁶ "ben kralların ilkiyim" diyen,²⁴⁷ cenazenin ardından binitli olarak giden.²⁴⁸

5.3. Diğer Sahâbîlerle İlgili İlkler

Resûlullah'ın^(s) cenazesini kılan ilk kişi: Resûlullah'ın^(s) cenaze namazının başlangıçta toplu halde değil de ferden kılındığı bilinmektedir.²⁴⁹ İbn Sa'd'ın naklettiğine göre sahâbe arasından Resûlullah'ın^(s) cenaze namazını ilk kılan, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs b. Abdilmuttalib'dir.²⁵⁰

Tesvîb yapan ilk kişi: İbn Ebî Şeybe'nin naklettiğine göre Hz. Ebû Bekr zamanında sabah namazında ilk tesvîb yapan yani **حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ** dan sonra iki defa **الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ** diyen Bilâl-i Habeşî'dir.²⁵¹

Cenazelerin tabutla taşınmasını öneren ilk kişi: Daha önce geçtiği üzere İslam'da tabut yapılan ilk kişi Hz. Fatıma'dır. Tabutun yapılmasını öneren ise tabut kullanımını hicret ettiği Habeşistan'da öğrenen Esmâ bint Umeyy'tir.²⁵²

Hz. Ali'ye biat eden ilk kişi: İbn Ebî Şeybe'nin naklettiğine göre Hz.

243 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 242, 247, 261.

244 *Aynı eser*, c. 7, s. 249.

İbn Ebî Şeybe'deki başka bir rivayette ise bayram namazından önce ezan okutan ilk kişinin Abdullah b. ez-Zübeyr olduğu nakledilmektedir. *Aynı eser*, c. 7, s. 249.

245 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 250.

246 *Aynı eser*, c. 7, s. 257.

247 İlgili rivayeti Muâviye'den işittiğini söyleyen kişi mübhemdir. Muhtemelen Muâviye ve Emevî karşıtlığından kaynaklanan bir durum söz konusudur. Nitekim İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği başka bir rivayette Said b. Cuhmân'ın Sefîne'ye: Ümeyyeoğulları, hilafetin kendilerinde olduğunu iddia ediyorlar ne dersin? diye sorduğu, onun da; "Zerkâoğulları yalan söylüyor. Aksine onlar, kralların en şerlileridir. Muâviye ise kralların ilkidir." dediği nakledilmektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 271.

248 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 261.

249 Bk. İbn Sa'd, *age*, c. 2, s. 288.

250 *Aynı eser*, c. 2, s. 290.

251 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, 270.

252 İbn Sa'd, *age*, c. 8, s. 281; İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, s. 251.

Ali'ye ilk biat eden kişi, sahabeden Talha b. Ubeydillah'tır.²⁵³

Başı kesilip sokaklarda dolaştırılan ilk kişi: İbn Sa'd'ın naklettiği rivayette İslam'da başı kesilip sokaklarda dolaştırılan ilk kişi, sahâbeden Amr b. el-Hamîk'tır.²⁵⁴ Başka bir rivayette Amr'ın başının Muâviye'ye sunulduğu da söylenmektedir.²⁵⁵ Öldürülme nedeni olarak ise Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Emevilere karşı isyan eden Hucr b. Adiy'in "tevvâbûn" hareketine²⁵⁶ katılması gösterilmektedir.²⁵⁷

6. Sonuç

İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannefi* ile İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ındaki sahâbe evâiline dair rivayetleri incelediğimiz bu çalışmada sonuç olarak şunları söyleyebiliriz.

1. Evâil türündeki müstakil çalışmalar, üçüncü asrın başlarından itibaren yazılsa da "ilk"lerle ilgili bilgileri toplama ameliyesinin çok daha erken bir dönemde başladığı söylenebilir. Nitekim evâile ilişkin bilgilerden önemli bir kısmını oluşturan "sahâbilerin ilkleri"ne dair rivayetlerin çoğunun belirli âlimler tarafından nakledilmiş olması bu hususu desteklemektedir.
2. Konuyla ilgili temel aldığımız söz konusu iki eserdeki sahâbe evâiline dair bilgiler büyük ölçüde birbiriyle örtüşmektedir. Ancak İbn Sa'd'ın eseri *Ensâr*'ın ilkleriyle, İbn Ebî Şeybe'nin eseri ise hukûkî uygulamalardaki ilklere ilişkin daha çok rivayet içermektedir.
3. İlgili rivayetler arasında bir kısmı telifi mümkün, bir kısmı ise telifi mümkün olmayacak şekilde birbirleriyle ihtilafli rivayetler bulunmaktadır. Bunun yanında bazı rivayetlerin muhtevâ bakımından

253 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. 7, 273.

254 İbn Sa'd, *age*, c. 6, s. 25, c. 7, s. 273.

255 *Aynı eser*, c. 7, 273.

256 Hucr b. Adî ve hareketi için bk. Ali Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri" *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, 2005, c. 3, sayı: 5, ss. 203-222; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevi İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/2, c. 3, sayı: 6, ss. 31-48.

257 Tercemesi için bk. İbn Hacer, *age*, c. 4, s. 514.

problemlî olduğu da tespit edilmiştir.

4. Sahâbe evâiline dair zikrettiğimiz rivayetler, makale boyutunu aşmama kaygısıyla iki eserdeki rivayetlerle sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle sahâbe evâiline ilişkin, daha sonraki *Evâil* eserlerini de içeren, senet ve metin tahliline de yer veren daha kapsamlı bilimsel çalışmalarla ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, (c. 1-11), tahk.: Habîburrahmân el-A'zamî, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- Acar, Abdurrahman, "Evâil Edebiyatı Üzerine", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2002, sayı: 12, ss. 1-36.
- Açıkgenç, Alparlan, "Evâil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, c. 11, ss. 513-514.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlel ve Ma'rifetu'r-ricâl*, (c. 1-4), thkik ve tahrîc: Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru'l-Hânî, Riyad 2001.
- , *el-Müsned*, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Beyrut 2004.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Evâil*, Dâru'l-Beşîr, Tantâ 1988.
- 'Avâcî, Muhammed b. Muhammed, *Merviyâtü'l-İmâm ez-Zührî fi'l-Meğâzî*, (c. 1-2) Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 2009.
- Aydınlı, Abdullâh, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh/el-Câmi'u's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh ve sunenihi ve eyyâmih*, Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 2000.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, (c. 1-7) tahk.: Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, yy., ts.
- Ebû Arûbe el-Harrânî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ebî Ma'ser, *el-Evâil*, tahk.: Meş'al b. Bânî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
- Efendioğlu, Mehmet, "el-Musannef", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, c. 31, ss. 237-238.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, haz.: Muhammed Nuaym el-Araksûsî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîhi*, şerh ve tahk.: Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Şu'be b. Haccâc", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, c. 39, ss. 224-226.
- Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd ve Züyûluhu*, (c. 1-24), tahk.: Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, (c. 1-80), tahk.: Amr b. Ğarâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Ebî Âsım, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî, *el-Evâil*, tahk.: Muhammed Nâsir el-Acemî, Dâru'l-Hulefâ, Kuveyt ts.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef fi'l-ahâdis ve'l-âsâr*, (c. 1-7), tahk.: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1989.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvîni, *Mu'cemu makâyîsi'l-luğa*, tahkik ve zabt: Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.

- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, (c. 1-8), tahk.: Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (c. 1-14), Mektebetu'l-Maârif, Beyrut ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, (c. 1-8), tahk.: İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1968.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb, *el-Fihrist*, takdim: Yusuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbni's-Salâh fî ulûmi'l-hadis*, ta'lîk, şerh ve tahrîc: Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Kandemir, Yaşar, "Şa'bi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, c. 38, ss. 217-218.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (c. 1-2), Mektebetu'l-Müsennâ, Bağdat 1941.
- Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, (c. 1-35), tahk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980.
- Muhammed, Muhammed Hâmid, "el-Evâil mine's-sahâbe", <http://www.saaaid.net/book/open.php?cat=7&book=9277> (erişim: 15.02.2014).
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh/el-Müsnedu's-sahîhu'l-muhtasar mine's-sünen*, Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 2000.
- Orhan, Zeynep, Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008.
- Özdirek, Recep ve Çavuşoğlu, Hakan, "Süfyân es-Sevrî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, c. 38, ss. 23-28.
- Sellûmî, Abdülaziz b. Süleyman b. Nâsır, *el-Vâkidî ve kitâbuhu el-Meğâzî menhecuhu ve masâdiruhu*, (c. 1-2), Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 2003.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Evâil*, tahk.: Muhammed Şekûr b. Mahmûd, Muesse-setu'r-Risâle, Beyrut 1983.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992.
- Uyar, Gülgün, "Nakîb", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, c. 32, ss. 321-322.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer b. Vâkid, *el-Meğâzî*, (c. 1-3), tahk.: Marsden Jones, Dâru'l-A'lemî, Beyrut 1989.
- Yazıcı, Mahmut, "İlk Dönem Sahâbe Bilgisi Uzmanları", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe, Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Yay., İstanbul 2013.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Hammâd b. Ahmed, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübî's-sitte*, (c. 1-2), tahk.: Muhammed Avvâme, Muessesetu Uluvv, Cidde 1992.